

- раїні в умовах становлення правової держави: Автореф. дис... д-ра юрид. наук (12.00.02) / ІПОАУ. — Х., 2003. — 36 с.
3. Лазур Я. В. Правове регулювання національно-культурної автономії: світовий та вітчизняний досвід: Автореф. дис... канд. юрид. наук (12.00.02) / Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2006. — 19 с.
 4. Макарова Г. П. Пародный комиссариат по делам национальностей РСФСР (1917–1923 гг.): Ист. очерк / Отв. ред. Л. У. Юсупов. — М.: Наука, 1987. — 172 с.
 5. Медведчук В. В. Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: Автореф. дис... д-ра юрид. наук (12.00.01) / НАВСУ. — К., 1997. — 32 с.
 6. Подолішій П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії: Монографія. — К.: УАДУ, 1998. — 262 с.
 7. Национальные процессы в СССР / Отв. ред. М. П. Губочко; Центр по изучению междунац. отношений АН СССР. — М.: Наука, 1991. — 261 с.
 8. Опіщенко І. Г. Основи стпордержавознавства: Навч. посіб. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. — 200 с.
 9. Папчук М. І. Національні меншини України у XX ст.: політико-правовий аспект. — К.: ПЕІІД, 2000. — 358 с.
 10. Рапацька Л. П. Правове регулювання мовної політики в Україні наприкінці XVIII — на початку XXI ст. (на матеріалах Криму): Автореф. дис... канд. юрид. наук (12.00.01) / Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2005. — 17 с.
 11. Рябошапко Л. І. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): Автореф. дис... д-ра юрид. наук (12.00.01) / Ін-т юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2002. — 29 с.

УДК 343.12:340.12

А. П. Куликов

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ОСОБИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Проблематика правової захищеності особи, формування і забезпечення її активної правової позиції, зокрема у сфері кримінального судочинства, а також засобів забезпечення її прав і законних інтересів розглядається переважно в контексті питань про процесуальне становище ключових суб'єктів кримінального судочинства, а також в аспекті окремих галузевих (кримінально-процесуальних) інституцій і конкретних наукових проблем. Разом з тим зрозуміло, що галузева правозахисна проблематика має безпосередній взаємозв'язок, перш за все, з теоретичними питаннями становища особи в правовій державі як головному гарантові правової захищеності суб'єкта.

Слід зазначити, що правозахисна тематика, яка стала однією з провідних у вітчизняній теорії кримінально-процесуального права, пройшла довгий шлях становлення свого теоретико-методологічного потенціалу, а також шлях викристалізації проблематики формування і забезпечення кримінально-процесуальними засобами активної правової позиції громадян у сфері кримінального правосуддя. Роботи професорів С. А. Альперта, В. П. Божєва, В. А. Дубрівного, Л. Д. Кокорева, В. М. Корнукова, Е. Ф. Куцовой, А. М. Ларіна, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, Г. Д. Побегайло, І. І. Потеружі, В. М. Савицького, Ю. І. Стецовського, В. Е. Юрченко і інших вітчизняних і зарубіжних дослідників у сфері кримі-

нально-процесуального права аж до теперішнього часу концептуально структурували підхід до дослідження і дослідницького прогнозування суті і стратегії розвитку проблематики забезпечення права і інтересів особи в кримінальному процесі, виявленню і оптимізації засобів формування і реалізації активної правової позиції особи в кримінально-процесуальній діяльності, розкриттю системи кримінально-процесуальних гарантій права, свобод і законних інтересів особи. Разом з тим дане питання припускає тісний взаємозв'язок з відповідною правозахисною проблематикою теоретичного рівня.

Реальність, факторологічна «правда» становища людини, ступінь вольової активності особи в її соціально-правовому прояві виявляє себе, в першу чергу, в матеріальних і духовно-моральних можливостях реалізації відповідних потенцій людини, а також в обов'язках. Якість і межі соціально-правових запитів у сукупності з цивільними і іншими правовими обов'язками становлять змістовну характеристику особи в її соціальному вимірюванні, громадському контексті. Складна, багатоступінчата, багатогранна і різностороння взаємодія конкретних людей, особи і суспільства приводить у результаті до виникнення відповідних обов'язків. Вказані обставини обумовлюють значні, можна сказати, корінні відмінності в правовому, матеріальному і конкретно-історичному становищі людських індивідуумів. Слід зазначити, що основні ознаки конкретно-історичного соціально-правового становища особи мають свої витoki в історіографічному, політико-культурному просторах, а також в соціально-етнографічному коді відповідного суспільства. Ці чинники суб'єктивного і об'єктивного характеру формують значні відмінності, задають те конкретно-культурологічне різноманіття, соціально-правове багатство і, природно, визначають диференціацію в основних ознаках становища особи.

Звертає на себе увагу та обставина, що в системі чинників, що визначають і формують соціально-правове становище особи в державно організованому суспільстві значне місце займає саме держава. Такий стан справ виявляє себе, проявляє свою суть в проблематиці природи галузевих кримінально-процесуальних засобів, що забезпечують правову захищеність і формують активну процесуальну позицію особи у філософсько-правовому аспекті даного питання. Відзначимо тут, що витoki публічної, державно заданої природи правозабезпечувальних механізмів активності особи в кримінальному процесі, її правовій захищеності, виявляються лише при аналізі філософсько-правовій матерії [2, 78–83]. І дійсно, з погляду такої наукової дисципліни, як філософія права, правозабезпечувальна діяльність держави, що задає правовий фон і динаміку соціально-правовій активності особи, зокрема у сфері кримінального правосуддя, виступає переважно як результуюча в становленні і поетапній еволюції взаємних відносин таких контрагентів як держава і особа. У такій ситуації гарантії прав особи як засіб активності соціально-правової діяльності конкретно-історичної особи є іманентними елементами правової держави. Дане явище досягає свого історичного апогею лише виключно у структурі правової держави або в такій державній освіті, в якій владні механізми, включаючи систему правоохоронних органів, орієнтовані на ідеолого-політичне формування і реальне втілення концептів правової держави.

Наголошується також, що «основоположне юридичне (нормативне) втілення дане явище отримує в конституційованих обов'язках держави перед особою. Ці обов'язки розцінюються як спосіб фіксації в позитивному праві однієї з основних рис правової держави – вимоги про взаємну відповідальність держави і особи. Таке стійке розуміння обов'язку держави по створенню режиму реальності права і законних інтересів особи як ядра взаємовідношення держава — особа і, отже, як суть гарантій прав особи справедливо, але залишає поза своїми межами причину самого обов'язку» [2, 79]. Підсумок подібного бачення причин і меж діяльності державних владних структур по забезпеченню правової захищеності особи і формуванню її соціально-правової активності, про витоки обов'язку держави створювати і підтримувати режим гарантованості права, свобод і законних інтересів особи в такій сфері правозастосовного процесу, як кримінальне правосуддя, досліджується в кримінально-процесуальній науці, в основному, на базі тільки двох ключових відправних положень.

Першим з названих положень слід вважати, як уявляється, аксіому філософії права і теоретико-правової дисципліни про те, що забезпечення, реалізація, охорона і захист основних прав людини — це визначне, структуроутворююче, системоформуюче призначення інституцій держави, що претендує на статус правової. Взаємна відповідальність держави і соціально орієнтованої особи разом з правовою, зокрема юридичною, захищеністю особи виступає одним з основних принципів правової держави. В останньому випадку ми маємо на увазі наявність і ефективне функціонування розвинених і самодостатніх процедурно-юридичних механізмів і структур, які покликані забезпечувати вільне і оптимальне здійснення, охорону і захист основних прав, свобод і законних інтересів особи, яка повинна розглядатися в подібному концепті державно-правової машини як найвища цінність, що охороняється всією системою владного механізму.

Друге положення — це затвердження галузі конституційного права, суть якого така: положення, що містяться в Конституції, включаючи програмні конституційні встановлення і конституційні принципи, нормативні за своєю політико-правовою природою. Зрозуміло, що визначальними є, перш за все, положення, зафіксовані в ст. 1 і 3 Конституції України. Результатом нормативізації програмних конституційних встановлень є, по суті, юридичне закріплення правових орієнтирів, цільових настанов, які формують і організують в тотальному відношенні все правове регулювання і правозастосовну діяльність в конкретному державно організованому суспільстві. Нормативна природа конституційних принципів задає стратегічні орієнтири і визначає техніко-юридичну тактику, які визначально впливають на правову систему. Крім того, відповідні конституційно закріплені положення, що знаходять статус конституційно-правових принципів, формують нормативно задані орієнтири, якими повинні керуватися всі правотворчі і правозастосовні органи, громадяни і інші суб'єкти конституційно-правових відносин [6, 24, 27]. Зрозуміло, немає необхідності підкреслювати, що відповідність вказаних конституційних положень вимозі нормативності права з усією певністю припускає обов'язковий характер виконання всіх встановлень, які містяться в них.

Наведені вище положення — про аксіоматичність правозабезпечувальної діяльності правової держави, покликаної багато в чому формувати і реалізувати активну соціально-правову позицію особи, а також про визнання взаємної юридичної відповідальності таких найважливіших соціально-правових агентів, як держава і особа, з одного боку, і про нормативність конституційних програмних положень і принципів, з іншого боку, — методологічно значущі і самодостатні. Такий гносеологічний статус можливий за умови, що проблематика природи правозабезпечувальної діяльності в кримінальному процесі, умов формування і реалізації активної правової позиції особи розглядається виключно з позицій позитивізму. «В цьому випадку конституційне закріплення ідеї правової держави з її матеріальними і формальними принципами і обов'язкового характеру правозабезпечувальної діяльності держави дійсно є “відправним пунктом” в питанні про публічну природу гарантій прав особи. Проте стійка тенденція відродження в національній юридичній думці природно-правових традицій вимагає ширшого методологічного підходу, що долає виключно нормативно-правовий аспект дослідження» [2, 80].

Це дозволяє виділити ще одне важливе положення в проблематиці взаємин держави і особи у сфері кримінального правосуддя, яке стосується правозабезпечення і нормативної підтримки засобів і механізмів формування і реалізації активної правової позиції особи в кримінальному судочинстві. Мова йде в даному випадку про те, що повноцінне і ефективне, а швидше оптимальне нормативне забезпечення процесуально-правового буття конкретної особи у кримінальному процесі виступає перманентним наслідком правовстановлюючої діяльності державного механізму. Тут мається на увазі жорстка логічно і соціально виправдана взаємозалежність, а саме: обмеження свавілля окремої особи у сфері захисту і відновлення порушених прав і законних інтересів, яке відбувається одночасно з динамікою людського співтовариства, припускає у відповідь діяльність держави по формуванню, впровадженню і всемірній нормативно-владній підтримці спеціальних правопоновлюючих механізмів, структур, мета яких — в захисті порушених іншою особою прав і інтересів. Система кримінального судочинства, яка і виступає таким механізмом, покликана нормативно фіксувати межі допустової державної діяльності, активності конкретного суб'єкта. Проте такий учасник кримінально-процесуальних правовідносин одночасно позбавляється можливості активної ініціації скільки-небудь значущої діяльності, яка, зокрема, була б орієнтована на відновлення права і інтересів за допомогою засобів, що є ефективнішими з погляду окремого суб'єкта. Це зобов'язує державно-владний механізм до вироблення і вдосконалення відповідного ефективного юридичного інструментарію, який забезпечував би досягнення інтересів особи.

У той же час слід розуміти, що державний механізм виступає не тільки в іпостасі певним чином організованого соціуму з властивою йому роллю управління і примушення. Держава, на думку Ю. А. Ведернікова і В. С. Грекула, є до того ж і внутрішнім апаратом суспільства, особливим видом організації людського співтовариства як цілісного системного феномена. Одною з функцій

даного апарату (держави), як підкреслюють названі автори, є забезпечення територіальної, юридичної і політичної єдності населення. У подібному контексті розуміння ролі і суті державної машини державна організація — це своєрідний офіційний, уповноважений представник всього суспільства. (Точніше, на наш погляд, мова повинна йти в сучасному контексті розуміння ролі держави в суспільстві, про функцію своєрідного менеджменту, де уповноважені суспільством агенти в особі відповідних посадових осіб, у більшій мірі топ-менеджерів, власне і виконують подібну представницьку роль. — *А. К.*) У зв'язку з цим, дійсно, відносини між людиною і суспільством мають переважно державно-правовий характер, оскільки держава виступає від імені суспільства [1, 24–26].

Слід звернути увагу на ту обставину, що взаємні відносини між державою і особою як центральних соціальних агентів можуть суттєво відрізнитися в конкретних історичних і соціально-політичних умовах. Важлива роль у формуванні різних аспектів подібних особливостей взаємин відводиться в даний час процесам глобалізації у всіх ключових побутових сферах. Особливе місце займає тут і процес формування так званого наднаціонального гуманітарного (сфера забезпечення права і законних інтересів особи) права.

Як справедливо підкреслює авторський колектив на чолі з Н. М. Онищенко і О. В. Зайчуком, «людина, її основні права і свободи розглядаються як кінцева мета втручання держави в цивільне життя і одночасно виступають межею такого втручання» [5, 8]. У зв'язку з цим справедлива і точка зору В. В. Лазарева і С. В. Липеня про те, що концепція гармонізації взаємних зв'язків між державою і особою втілюється також у теорії і практиці правової державності [4, 469–471].

Концепція правової держави припускає зв'язаність всіх соціальних агентів і, перш за все, держав, в своїх соціально і особистісно значущих діях. Крім того, мова повинна йти в межах концепції правової держави і становища особи у ній про ідейне, законодавчо-нормативне і організаційне визнання з боку держави непорушності, стійкості, стабільності основних прав і свобод людини. Важлива тут і ідея про домінуючу роль таких концептів правової держави, як права і свободи людини у сфері інших суспільних і державних інституцій.

Відзначимо тут існування і іншої загальноновизнаної межі правової державності. Мається на увазі ідея принципу взаємної відповідальності держави і особи, про що в контексті кримінально-процесуальної активності особи йшла мова вище. Суть названого принципу — встановлення державно санкціонованих законодавчих обмежень якої б то не було активності державно-владних механізмів відносно особи і суспільства. Зміст даного принципу також доповнюється і положенням про те, що держава як провідний соціально-правовий і політико-правовий агент приймає на себе певні обов'язки, мета яких полягає в забезпеченні законних інтересів особи. Проте тут треба звернути увагу на той факт, що ефективність реалізації подібного обов'язку держави досягається лише за наявності розвинутої системи реальних, дієвих інструментів, які призначені для забезпечення відповідальності посадових осіб держави за невиконання їх обов'язків перед суспільством і особою.

У свою чергу Д. С. Комарницький прямо відзначає, що саме право виступає тією основою, на якій будується відповідальність особи перед державою. Будь-яке застосування державного примушення з необхідністю припускає юридичний характер. Разом з тим таке примушення або, іншими словами, легітимне обмеження прав і свобод громадянина не повинно порушувати відповідну міру свободи самої особи [3, 34–39]. У правовій державі інституції прав і свобод людини виступають своєрідними соціальними можливостями особи в різних сферах життя. Мова йде звичайно ж про економічні, політичні, соціальні, культурні, особистісні пласти буття.

Обсяг, зміст, характер і, головне, ступінь їх нормативної забезпеченості, інструментальної «підтримки» свідчать у кожному конкретно-історичному контексті про рівень розвитку демократії, спроможність і потенції цивільного суспільства. Таким чином, у правовій державі першочергове місце особи в системі ієрархії легітимних цінностей суспільства, яке претендує на статус цивілізованого, повинно бути забезпечене повною мірою.

Література

1. Ведерпіков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави і права. — К.: Центр павч. л-ри, 2005.
2. Гурджи Ю. А. Природа уголовно-процессуальных гарантий прав личности: философско-правовой аспект // Науковий вісник Юридичної академії МВС. — Д., 2003. — № 1.
3. Комарницький Д. С. Держава та особа: відповідальність держави перед особою // Держава і право. — К., 2004.
4. Лазарев В. В., Липець С. В. Теория государства и права. — М.: Спарк, 2006.
5. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За ред. П. М. Опішечко, О. В. Зайчука. — К.: Юрид. думка, 2007.
6. Тодыка Ю. П. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. — Х., 1998.

УДК 340.132

В. В. Кубинець

РОЗСУД ТА ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

Однією з широко визнаних сучасних закономірностей правового регулювання в Україні є його деформалізація, яка полягає у тому, що, по-перше, у законодавстві підвищується питома вага юридичних норм з відносно визначеним змістом, а по-друге, як наслідок розширюється сфера розсуду. Це дає можливість повніше й точніше врахувати потреби та інтереси суб'єктів у процесі реалізації свого права.

Все різноманіття напрямків та форм регулюючого впливу права на суспільні відносини в кінцевому підсумку зводиться до трьох ключових функцій, сутність яких полягає в нормативному закріпленні того, що суб'єкту правовідносин:

а) можна робити (надання суб'єктові певну свободу дій при виборі варіанта правомірної поведінки);